

Kőbányai János

Heller Ágnes slosimja*

(2019. július 30. – augusztus 28.)

Heller Ágnes halálára

(2019. július 20.)

Amilyen friss, elpusztíthatatlan energiával éltél utolsó pillanatodig, nem volt világos, hogy ezt a nekrológot én fogom megírni. S nem te az enyémet. Ha más nem: ez az esemény csak visszaállította volna azt a kapcsolatot, amelyben három évtizede barátságban, munkában összefonódtunk, s ami másfél éve oly tragikusan megszakadt.

S ami az én feljövetelemig e halálos dermedtségben oly megbocsáthatatlanul megmarad és fáj.

(Dacára, hogy megüzented: a *Filozófia rövid története gólyáknak* befejezését, a negyedik

kötetet a következő könyvhétre mégiscsak befejezed. *A Múlt és Jövőnek*.)

Ez a kép ott készült, ahol utoljára láttak élve, s ahol szintén nehezen csapkodtam utánad, hogy tempódat kövessem.

Ezt a ritmust most már nem diktálja senki, se nekem, sem a magyar glóbusz, sem az egész világ gondolkodóinak. De az irányt megadtad, amelyről nem érdemes letérni, s ahol mindig lesz majd követőd, amit kevesen mondhatnak el magukról.

Jaj, miért nem lehettem melletted, miért nem foghattam meg a kezéd – akár lebeszélve e vakmerően lázadó utolsó kalandról?

Nincsenek közhelyesebb szavak, mint kijelenteni: „Nincsenek szavak”.

Pedig nincsenek.

Egy világ süllyedt el a Balatonban, amely egyúttal egy korszak is egyben.

„Untál” már kalimpálni benne, megértem, de ha önzőn felhorgadhatsz – „engem vigyen föl a padlásra” –, mi lesz velünk ebben az úrben?

Nincsenek szavak.

Akkor meg minek beszélni?

1.

Heller Ágnes útját a tegnapi, valamennyire átlátható útja után, ha biztosan követhetnénk, nem lenne dolga sem a képzeletnek, sem a mesterség gyakorlóinak, amit maga is oly gazdagon művelt: a filozófiának.

Ahogy tegnap (2019. július 29.) a búcsúztató rabbi (Frölich Róbert) oly találóan megállapította: „Isten kivételesen szerette őt – amit oly látványosan megmutatott azzal, amikor és ahogyan magához hívta-emelte őt.”

Tehát mára minden megvilágosodott előtte. Azt miért is feszegetnénk, mi várta ott (fent?), csak azt érdemes találgatni, hogyan fogadta, hiteitől, kétségeitől is megszabadulva a nagy megbizonyosodást? „Aha, így gondoltam?” Vagy: „Micsoda meglepetés?” „Kár, hogy nem írhatom meg! Nem vezethetem le valamelyik, most megvilágosodott filozófiai rendszerből!” „Már tudom, hogy kinek lett odalent igaza?”. „Most már minden megvilágosodott, csak az a kár, hogy a közönségem ott maradt, s vívódik a kételyeivel, én pedig...”

Ha van földi és égi metszéspont, akkor Jeruzsálem légtérében leledzik, ahol ez a fotó készült róla – akkor is erre az égi és földi mezsgyére gondoltam, amikor felsétáltunk erre a turisták által nem ismert, ezért kedvenc rejtekhelyemre, a görögkeleti egyház tulajdonolta és elhanyagolta magaslatra, a képet elkattintandó.

2.

Maradjunk Ágnessel még a Szent városban, s annak is az egyik legszentebb helyén (hegyén), a Cion magaslaton. Itt is található egy holokauszt-élmúzeumocská – ha ez a témáját tekintve nem paradoxon: kedvesebb, bensőségesebb hajléka az apokalipszisnek, mint a Jad Vasem. Ugyanis mágikus-szimbolikus elhelyezkedésével egyúttal magába érzékíti az odavágyás kétezer év útját is, mert a diaszpórában annyiszor megénekelte hely meglátogatása a visszatérés beteljesülése örömét ujjongja. (Néhány lépésre az Utolsó vacsora vagy Mária mennybemenetele helyszínétől, s nem különben a mi Dávid királyunk feltételezett sírjától.) A helytel és a ráakódott kollektív emlékezettel vált a Cion hegye a világtörténelmi eseménynek nem izraeli, hanem eredendően zsidó és egyetemes emlékhelyévé.

Egy *Jom haSoá* alkalmával zarándokoltunk ide Ágnessel, miközben megálltunk a Gehenom (Gyehenna) völgyét betöltő szirénaszóra. (A mohó rögzítő kedv ebben a magába szállottságában is megörökítette, aki most fölszállt, s csatlakozott övéihez, azokhoz, akikre még e képen idelent emlékezett.)

Azért is érdemes itt megtorpanni a lenti lét felidőzésben, mert Heller Ágnes életében és életművében egyaránt központi helyet foglalt el a holokauszt. Nemcsak a Dunához lekísért túlélő tapasztalatában és traumájában, hanem erre az eredendő (s nem olvasott, vagy elbeszél) él-

ményére választ kereső filozófiai munkásságában is. Hiszen azt kutatta – mint minden igaz filozófia –, hogy ki/mi az ember? Mégpedig az új jelenség: a holokauszt vetületében – amelynek eredeti elemzője lehetett szerencsés-borzasztó kiválasztottsága révén. Ki/mi az ember(isten?)-fia, aki a holokausztot elkövette? S hol van/volt a holokauszt idejében Isten? Mivel foglalatosságot a teremtményei kezei által elkövetett rettentő bűnök, a Rossz világuralma alatt?

Azért ültettem Ágnest a Berettyóújfalu elpusztultjait a Cion hegyére citáló tábla elé, hogy ezt majd elküldhessük – remélem, annak idején ez nem maradt el – Konrád György barátjának, aki személyesen ismerte a márvány(nál maradandóbban)táblán megörökített közösséget, amelyből fiatal fiúként szinte egyedül került el az Auschwitzba tartó vonatot, s ezért tanúként kötelességének tartotta, hogy iskolatársai arcát, történetét legalább az irodalomban (a magyarban) halhatatlanná emelje.

3.

Nem hagyhatjuk el Heller Ágnessel a Szent várost (Izrael más tájaira is elvetődünk a slosim gyászfeldolgozó utazása alatt) a holokauszt megrendültsége hangulatában, hiszen Jeruzsálem más elemeiben is felidézi a zsidó létezést, nagyságot, funkciót és sorsot. Húzzunk elő az emlékek kazlából egy rokon szakmát művelő kollégával való akkor virtuális - most pedig ki tudja, milyen keretek közt lezajló – találkozást és egymás munkái iránt bizonyára kölcsönösen érdeklődő párbeszédet. (Vajon milyen nyelven? A német és az angol is adott, de hátha ott már a Babel tornya emelése előtti, idelent oly végzetesen elfelejtett egyetemes nyelvet beszéltek.)

A kollégára is jellemző volt a folytonos kérdések feltevése mellett az *Ahavat Izrael* (Izrael szeretete) és a sorsáért való aggodás. Nagy hazánkfia – Avigdor Hameiri – Jeruzsálemben találkozott vele, s naplója szerint döntő hatással volt ez a tíz percre tervezett, de több órányira nyúló beszélgetés. (Az izraeli írók hagyatékát őrző tel-avivi Gnazim Archívumban őrzött levél szerint magát Einsteint is felvillanyozta a magyar-héber, majd izraeli író megismerése.)

4.

Az első sábát Heller Ágnes nélkül.

Várjuk a szent napot a legszentebb (s nem paradoxonként: a leggyakoribb) zsidó szent nap megidézésével!

Mióta személyesen ismertem, mindig megtartotta ünnepeinket, s szerencsének mondhatom, hogy jelenlétével és szellemével sokszor megtisztelte házunkat, vagy a *Múlt és Jövő* rendezvényét. (A folyóirat is egy ház végeredményben.) (Ugyanis „zsidó körökben” valóságos verseny alakult ki Budapesten, hogy ki láthassa vendégül jeles alkalmakon.)

A pészahi asztalnál a doboknál Száz Pál (akkor még doktoráns, ma a Nyitrai Magyar Egyetem professzora) és Székhelyi Marci – a szintén nemrégiben búcsúztatott színész fia, akkor már praktizálásba kezdő ügyvéd. Írhatnék dátumot is a kép mellé (már nem is ez a fotón fent maradt a lakás az otthonom), de minek – hiszen az emlékek, majd mítoszokká szövődő egykori földi jelenlét dimenziójának már egyre kevésbé van tere a most érzékelhetően végtelenné tágulás fordulatát megkezdő időben.

Azért maga a sábat is jelenjen meg itt Heller Ágnessel. Ehhez mégis vissza kell lépni az éppen tegnap elhagyott – de hát az új paraméterekben oly szabadon válthatunk időt és kontinenst – Jeruzsálemben: <https://www.youtube.com/watch?v=0qzIBwGRr1Y>.

(Vajon hogy „copy”-zodik ez a filmecke papírlapról egy-egy képernyőre?)

5.

A szombat kimeneteléhez is kapcsolódjon ünnep. Ez a hanukai felvétel már a másik lakásunkban készült – de az idő behatárolásához ezúttal mégis szükség lesz az évszámra: 2017. decembere. (A meggyújtott gyertyák számából akár ki is következtethető: hányadika.) Azért – ha nem is fontos, de érdekes – lábjegyzetadat ez, mert az emlékezetem jól őrizi a (valóban) „kerekasztal”

témáját: itt próbálta ki Heller Ágnes a Jobbikkal való „befogott orrú” együttműködés ideáját. Szokása volt – a *Bicikliző majom*ban is elmondta –, hogy gondolatai működőképességét tanítványaival való beszélgetéseibe bedobva próbálja ki és csiszolja tovább. Az illusztris asztaltársak (aki nem ismerné fel őket a képről, a száz évvel később e lapokat forgató olvasó biztos nem, de rájuk is gondolok felelősen: Hegedűs D. Géza színész, Bárd Károly jogtudós, Demszky Gábor, Budapest volt főpolgármestere és a feleségem, Eti) és hanukai gyertyagyújtogatók – tanúsítom – ezt a „furcsa párosítást” a leghatározottabban elvetették mint veszélyes és eszement ötletet. Élén a nem is ide – de a zsidóságba annál inkább – begyökerezett izraeli (jemeni származású) feleségemmel. Jó, hogy Ágnes utolsó interjúi egyikében el(be)ismerte tévedését. (*Filozófiatörténet*ében a nagy kolléga elődök hasonló tévedései elemzésekor, sőt a kerek-perec ítélete kimondásakor, nemegyszer leírta, hogy a filozófusok legtöbbször rossz politikusnak bizonyultak – kezdve Arisztotelésszel. Vajon nem magáról is szólt-e ez a megállapítás? Tudat alatt legalább? Szerintem igen.)

Kár, hogy a *Bicikliző majom* el nem készült befejező beszélgetésében (a kötet harmadik kiadását lezáró beszélgetést vagy beszélgetés-sorozatát mint lelöendő poént a 2018-as magyar parlamenti választások utánra terveztük) ezt az ötletet nem jártuk körül – pedig erre készültem, addig és éppen ezért fel sem vetve beszélgetéseinkben ezt a témát.

Ma se maradjunk filmecske nélkül, egy korábbi, Kertész Imre lakásán meggyújtott hanukai lámpákkal elevenítve alakját, aki él – legalábbis addig, amíg mi élünk. <https://www.youtube.com/watch?v=y7Va-fDWxao>.

6.

Heller Ágnes életének meghatározó fejezete és színtere New York. (Most miért is tenném ki az időt pontosító állítmányt? (Nevezetesen a *volt* létezését jelentő ige használatát – ezt a nyelvtani kérdést több posztoló nem értette a facebookközlés során.) Lebegjen ez az időtlenség meghatározatlanságban, amilyen formában elhagyott bennünket. (*New York nosztalgia* című könyve is megérezkíti ezt az életbe és műbe beépülő szerves kötődést – amely egyébként épp az itt bemutatott fotóhoz írt szövegekkel, emlékdarabokkal indult a *Múlt és Jövő* folyóiratban.)

A modern magyar történelem legdicőségesebb fejezete, 1956-unk – ha csak tíz napra is – érezhetően rányomta évfordulós emlékezetét a világbirodalmi fővárosra. Nemkülönben Heller Ágnes életére és gondolkodására:

maga volt a felszabadulás „Auschwitz és Gulág” (ez egy kis kötetkéje címe is – Budapest, 2002 – mára teljesen elfogyott) oly ellentmondásosan más és azonos eredőkből hurkot vető fojtása alól.

7.

A New York-i fejezet indító oka és motorja a New School for Social Research Filozófiai Tanszéke, amelyen nemcsak tanított, hanem amelyet föl is épített. (Nemcsak jó előadókat, hanem, ami ennél lényegesebb: jó diákokat csábítva iskolájába. Ez a *know-how* legalább olyan lényeges, ha

nem lényegesebb felismerése, mint az ott előadott tananyag, hiszen a filozófia dialógus, ahogy ő szokta mondani: „sétálós műfaj”.)

Munkaszobája falán elődje, Hannah Arendt ifjúkori képe függött, a hatásában hozzá hasonló merész zsidó filozófusnőé, aki nem egy témájának, sőt: tudósi magatartásának is mintát nyújtott. (Bár sok tételével nem értett egyet.)

Sajnos nem volt nálam nagylátószögű objektív, úgyhogy a dolgozószoba másik falát külön kockán kellett megörökíteni – mesterével és mentorával: Lukács Györggyel a háttérben. (Ágnes mesterét az

Újvilágban egyértelmű tisztelet övezi, nem úgy, mint szülőföldjén.) A kisebb, alig látható fotón második férje, az akkor már elhunyt Fehér Ferenc látható.

Az emlékek fel-felszakadása arra is késztet, hogy a mai divatos (noha ronda) kifejezéssel „adathordozókon” keressem Heller Ágnes földi életének lenyomatait. Itt találtam rá erre a beszélgetésrészletre Kertész Imrével, amelynek oly sok megváltozott dimenziójú „olvasata” és „rég-új” aktualitása azért is kísértetiesen válik élővé, mert elhangzik egy versszak Heller Ágnes szájából a *Walesi bárdokból*, mely sorok utolsó földi útján is elkísérték.

Csak mondja valaki, hogy nem él, s nem számunkra él: <https://www.youtube.com/watch?v=Vnb-BTOXp-WM&t=238s>

8.

Az emelkedettebb emlékek után íme néhány kocka *A mindennapi élet* (Budapest, 1970) Heller Ágneséről, s ha már ott vagyunk: most New Yorkból. Ebben a körzetben – egy palack bor mellett – csirkemellet (vagy -comb?) vásárolt, amit rövid sütés után ket-tönknek feltálat vacsorára. (Azóta tudom, hogy a magányos ember háztartásának ez az éték a leggyakoribb menüje.) (Még Fehér Ferenc életében egy szerkesztő kollégával döbbszünk meg, milyen klasszikus marhapörköltet készített nokedlival három házaspárra.)

Jártam délelőtt is nála ugyanitt, amikor szigorúan az órára készült, amit nem értettem – hogy, minek? –, hiszen olyan nagy rutinja van benne. Szerzőként és előadóként azonban éppen azt a „rutint” róttta magára, hogy minden előadása – és ezért írása is – egyedi, új, s friss felkészülés eredménye kell hogy legyen.

A toronyházban lévő lakásához ugyanúgy tartozott uszoda, konditerem, portásfülke portással és szállodaszerű folyosók, mint az utolsó, Duna-parti lakásához – ahol majd szintén felkeressük.

9.

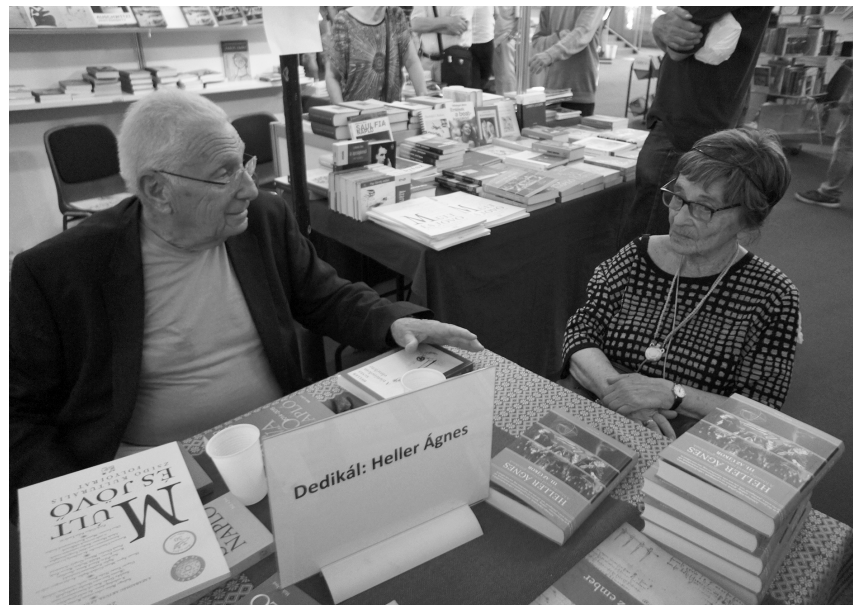
Eredeti elképzelésem szerint (nem adom fel, csak arrébb tolom) most, a slosim kilencedik napján, Heller Ágnessel lelifteztünk volna a New York-i házának tizenvalahányadik emeletéről, és némi nosztalgiától elringatva („Ringasd el magad / Ha senki nincs ki elringasson / ringasd el magad”) kísértáltunk volna a Village-be és a tengerpartra. Hirtelen azonban felbukkant ez a kép, mint egy tragédiát előrevetítő flashback-villanás.

Nem véletlenül, mert az emlékek szabad áramlásával ellentétben az archívum feltárása a kronológiához jobban tapadva fejthető fel – most jutottam el ugyanis a különböző digitális adathordozó-albumok áttekintése végére a más logika alapján működő emlékfeltárás során.

Ez a kattintás volt az utolsó, amit Heller Ágnesről készítettem. (Lesz még egy, de ezt már nem mint az asztalnál ülő, a soron következő új könyvét – szerkesztő és a közönségnek prezentáló – kiadó, hanem már mint kívülálló „kaptam le”.)

És ki ül mellette, mint egy görög drámában a kikerülhetetlen, de még észrevehetően, csak a vége felől értelmezhető végzetet jelző drámai jelzés?

Ungvári Tamással a Zsidó Gimnáziumban és a Lukács-semináriumban együtt indult a pályájuk, hogy majd szétterkergezzön a rendszerváltásig, s majd a szerencsés történel-

mi fordulat hatására ismét az ifjúságuk nyelvére váltva elevenítsék fel a barátságukat – a kevés zsidó (és nem zsidó származású) csúcsértelmiség tagjaiként, a régi-új „zsidó ügy” mellé álljanak teljes mellszélességgel.

Másfél hét leforgása alatt fogadta „kitárt ölébe” őket a Kozma utca 6. Úgy, hogy Heller Ágnes részt vett barátja és pályatársa temetésén, mintsem sejtve, hogy milyen hamar visszasiet ide – többek közt hozzá is.

Ez a két kirándulás a temetőbe („Pannoniában” – ugye ismeri mindenki Gergely Ágnes ikonikus versét: a *Temető Pannoniában* címűt) meghatványozza hiányukat. Nemzedék ment el, akik zsidó azonosságukat és annak nivóját a soá előtti korszakból hozták magukkal, hogy ha rajtuk kívülálló okokból azok számára folytathatatlanul, akiknek átadták – a maguk részéről azonban oly nagylelkűen és hősiesen –, megosztották velünk.

10.

Térjünk vissza a szívszorító legközelebbi múlt megrendültségéből a – bevallhatóan – magunkra erőltetetten nosztalgikusabb közelmúlt séta vizeire és emlékeire. A tenger, a hajó, az álmokban is a megnyugvás, a „békévé oldás (és „kötés”) szimbolikus jelei.

A pohár jeges fehérbor egy karcsú üveg pohárban leitmotív lesz a Heller Ágnesről szóló „vizuális reprezentációban”. (Ágnes hatására tértem rá a fehérbor fogyasztására és élvezetére, mert addig, mint egykori neofita frankofon: vörösborral

kezdttem borivási karrierem, s ott le is ragadtam.) (Másik megfogadott tanítása: a sör soha nem oltja a szomjat, a fröccs annál inkább.)

A Greenwich Village szegélyén sorjázó mólók és vendéglők sorában a poharakat egy *bar micva* ünnepség keretében ragadtuk magunkhoz. A zsidó néphez tartozás legitimációja alapján csatlakoztunk az ünneplő társasághoz – meglehetősen *hücpe* kezdeményezésemre –, de senkinek nem volt kifogása az azonosság megvallásának e módja ellen, s mi határozottan emelkedettebb hangulatban folytattuk sétánkat.

11.

Ebben a Heller Ágnes útját kísérő újabb emlékszilánk-felhőcskében az észak-amerikai kontinentst a közelkeletivel a közép-európai (pontosabban fókuszálva: magyar vagy inkább erdélyi) kürtöskalács köti össze. (Bár csak ilyen ballisztikus „érzéki erotikus” gyönyörörakéták röpködnének és hódítanának a különböző világok között.)

New Yorkban töltött hónapom alkalma/ürügye egy, a PhD-programhoz tartozó (Jeruzsálemi Hebrew University) egy hónapos, külföldön igénybe vehető ösztöndíj volt. Itt a New York Public Library Patai file-

jának sok érdekes adata – a régi *Múlt és Jövőről* szolt a tézisémmel – mellett azzal a lényeges ismerettel is gyarapodtam, hogy Heller Ágnes, ha alkalma van rá, kürtöskalácsot szeret reggelizni.

Ezért Eti, akkor még barátnőm, ma a feleségem, ezzel a süteménnyel várta Ágnes Jeruzsálemben, megismerkedésünk albérletében. Az eredete szerint kályhacsövet utánzó sodrófa köré tekergette a gondos szakirodalom áttanulmányozása alapján kikevert tésztát.

A kétezres évek első évtizedében Izrael is meghódította a magyar géniusz isteni (fincsi) találmányát, s hála isten-

nek, a mindent első kézből kipróbáló avantgárd Tel-Avivból Jeruzsálembé is felszivárgott az ingyenség. (Miután legnagyobb bánatomra kikopott a divatból a dobostorta, ami PhD-tanulmányaim kezdetén még a King David Hotelben is kapható volt.) Ezzel dicsekedtem el Ágnesnek egy későbbi látogatása alkalmával a Mosava Germanit egy cukrászdájában, ahol az izraeli tulaj adaptálta édességet arab munkások tekergették, sütötték és nyomták a kezünkbe.

Aki tud héberül, annak megdobogtatja a szívét a Biblia betűivel megjelenített magyar világhíres talál-

mány felirata és sikere. (Nem így a korabeli újnylas sajtót, amely egyedülként tudósított a jelenségről, igaz, a kürtöskalács szentföldi népszerűségét egy újabb zsidók által elkövetett, a magyar géniuszt megcsapoló jogtalan elbirtoklásnak tulajdonítva. Ami a szempontjukból érthető is: nem azért küldték el a zsidót egy más világra(ba), hogy ott is magyar finomságokban részesüljön.)

12.

Heller Ágnes slosimja 12. napjára – 12 törzsünk..., ez a számmisztika is nagyon nagy talmudisztikus-zsidós – esik a *tisa be av*, a szentély elpusztításának az örök és a zsidó „kollektív emlékezetbe” börtöléssel is minden nemzedék tudatába bevésett napja, amit ezért lehetetlen nem összekötni a friss gyásszal és vele a mi – remélhetőleg utódainkra is átszálló – emlékezetünkkel.

Igen, ezen a képen látszik némi tudatos beállítottság. A kép háttere: a múlt. Ama elpusztított Szentély megmaradt fala és előtte a csodával határos jelen – a kétezer év utáni visszatérés „mindennapi éle-

tének” valósága: a folyamat, amely még nem ért véget. (A folyamat vége a Messiás eljövetele – mely jóslat-ígéretből csak a kezdete, a születése tolófájdalma érezhető, vagy inkább a szintén „előleg”-ként vizionált, de rendre be is következő apokalipszis ismét növekvő árnyéka.)

Heller Ágnes életének első szellemi mozgalma, a cionizmus e visszatérés ígézetében forrongott, és ez a tűz hosszú lappangás után – egész pontosan az 1967-es hatnapos háború szintén csodás kimenetelű eseménysora óta – egész életét izzította.

13.

Heller Ágnes igazi hazatérése hosszú emigrációjából a Nagybörzsönyben való letelepedéssel teljesedett be. A *Bicikliző majom* azzal zárult, hogy Ferivel (második férjével, Fehér Ferencel) egy lepusztult somogyi kúriát vettek, s azt szerették volna felújítani, hogy ott egy vendégek fogadására és kisebb szimpóziumok megtartására alkalmas „birtokot” alakítsanak ki. Mert az élete szakaszait – ez is Heller Ágnes-i életút és modell *leitmotívja* – mindig közösségekben képzelte el.

A rendszerváltás zavaros körülményei között, sok „átveréssel” és végül Feri halálával ez a projekt ellehetetlenült.

Viszont Nagybörzsönyben megadatott a vidéki nyugalom, a sok kirándulás, a vendégek fogadásának élménye. Ez is összefüggött a *Biciklizővel*, mert ezzel kerestem – először és utoljára – pénzt életemben, s a pénzen vidéki házat szerettem volna venni, amelyben azonnal felajánlottam egy szobát alkotásra Heller Ágnesnek, hiszen az élete elmesélésével hozzájárult ehhez a lehetőséghez. Ezért gyakran csatlakozott a hétvégi autós kirándulásokhoz, amikor a börzsönyi falvakat barangoltuk be, a házat ki nézendő, hiszen ő is gyakran lesz ott vendég. Komoly feltáró munkával derült ki, hogy az alkalmas hely csak Nagybörzsöny lehet. (Mint egy szintén itt letelepedett, s azóta sajnós szintén elment művész falutársunk szokta volt mondani: „Nagybörzsöny nélkül lehet élni, de minek.”) A sok közös keresgetés azzal záródott, hogy Heller Ágnes annyira beleszeretett a faluba, hogy ő is – szezonálisan persze – gyökeret vert itt. Sok könyve végére tett itt pontot, s ősszel, ha vissza kellett mennie New Yorkba tanítani, nemegyszer mondta, hogy sírni lenne kedve, annyira rosszul esik itt hagynia a hegyeket, a kirándulásokat, a szomszédait, a csendet.

Ehhez a portréhoz csatolni kell egy másikat. Kálmán Tündéét, a *Múlt és Jövő* tipográfusáét, akit szintén letelepítettem Börzsönyben, s aki jóval előbb, ötvenéves korában hagyott itt ben-

nünket. (Az ő elvesztésének fájdalmát sem tudtam még feldolgozni, mert nemcsak munkatárs és barát volt, hanem az *Új Múlt és Jövő* sikere, létezése az ő tragikusan rövid életéhez fűződik. A búcsúztatóján Ágnes és én tartottunk beszédet.)

Tünde mondta erre a fényképre, hogy irigyel érte, s ez legyen a *Bicikliző majom* harmadik kiadásának címlapja, amelynek új fejezetét a börzsönyi házában vettem fel.

A kiegészítő fejezetnek „Hazatérés” a címe: http://www.multesjovo.hu/hu/ait-downloadablefiles/download/aitfile/ait-file_id/1452/.

14.

A lapok idén is figyelmeztetnek, hogy ki ne hagyjuk a nyári csillaghullást – maradjunk fent éjszaka és gyönyörködjünk a ritka természeti jelenségben.

Erről is Heller Ágnes (miről nem?) és Nagybörzsöny jut az eszembe. Vagy tíz éve ennek a háznak a másik oldalán, az Ágnes által beépített tetőhöz biggyesztett teraszra hívtak bennünket – a *Múlt és Jövő* Nagybörzsönybe kihelyezett részlegét (szó volt arról, hogy a tördelőnk, Jeges Erzs

is vesz itt házat, s akkor mindent a faluban csinálhattunk volna) –, hogy jófajta borocskák iszogatása közben együtt nézzük az égi jelenséget.

Mára az igazi csillag megszűnt, aki a fönt lévő égitesetek médiumaként élt itt, a földön világítva, s most ő szállt fel közéjük. (Miért csak a csillagok hullását – le, közben költözésüket – lehet szemlélni? A fölmenetelüket miért nem? Persze, ha lehetne, képzeletünk tárgy és kihívások nélkül maradna.)

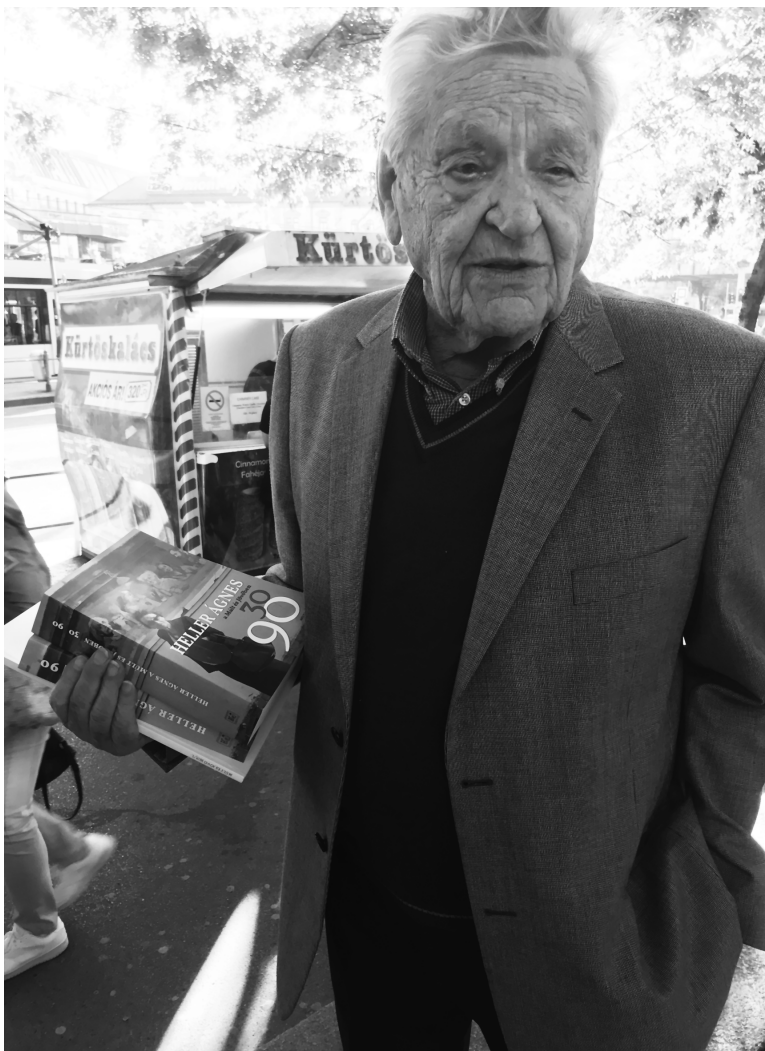
Ezt a fotót 2019. május 11-én kattintottam. (Megvallom, nem ezt akartam kipoztolni, hanem azt, amelyen ott ég a fájdalmas bélyeg: „ELADÓ”, s

rajta a kertésze telefonszáma, aki bonyolította az üzletet. Egy fél délelőtt kerestem az archívumban, de úgy látszik, kitöröltem – ezért is a legjobb merevlemez az emberi emlékezet.) Az okostelefon okos – ki kérdezte? – dokumentációja szerint egy nappal a 90. születésnapja előtt készült a fotó. Igen, távol az ünneplő Budapesttől – igaz, nem is hívtak ünnepelni – azzal ünnepelem az alkalmat, hogy elzarándokoltam a házához, amelyről – az üzlet megkötetett, ahogy értesültem a falusi bolt hírbörzójén, még a rendkívül kedvező áráról is – lekerült a fájdalmas tábla.

Így, a ház exlex állapotában – az új lakók még nem költöztek be – döbbenek most rá, a fotók és emlékek után keresgélve, hogy még nagyobb úrré tágul a HellerÁgnesnélküliség állapota.

15.

S ha már a mai digitális technika is beleszól az emlékek rendezésébe, az okos(kodó) telefon képsorozatából az előző nap, május 10. is alaposan megkarcolja az emlékek hámját. Ekkor jelent meg, pontosabban ekkor jött fel a nyomdából – Szekszárdról – a *Festschrift* – hivatalos címén:

Heller Ágnes ünnep 90 – és a *Heller Ágnes a Múlt és Jövőben 90* kötetei. Így sem pontos: hiszen az még nem megjelenés, hogy elkészült 50-50 digitális példány, hogy kerüljön a május 12-i ünneplő asztalra (valami látszik belőle zavarodottan Csillag Ádám videódokumentációjából – lásd Heller Ágnes Facebook-oldala, amely most Heller Ágnes Emlékdallá változott) és a népes szerzőgárda kezeibe, akik megsértődnek, ha a sajtóból (ez felesleges aggodalomnak bizonyult a mai napig) értesülnek a megjelenésről. (A megjelenés – az ofszetnyomás – a könyvhétre esett.)

Az első példányt – még az ünnepelelt előtt is – Hirschmann Nizsán kapta. „Mágikus-szimbolikus” véletlen. Persze, s így utólag még inkább belátva a közhelyes igazságot, semmi sem véletlen.

Nizsán nemcsak a *Festschrift*nek legidősebb résztvevője, hanem Heller Ágnesnek a legrégebb életben lévő barátja is egyben, de a ritka hosszú élettel büszkélkedő érdemtől függetlenül, ő a legrégebb tanúja

élete alakulásának. 1946-ban kötöttek barátságot, s a cionista mozgalom hozta őket össze. (Nemkülönben Hermann István-Slomóval, Ágnes első férjével.)

Szerintem az ő visszaemlékezése a kötet legrevelációsabb írása, dokumentumértéke okán. Niszán a holokausztot túlélte árva vagy félárva fiatalok útkeresését érzékíti meg, minden sallang és mítoszragozás nélkül, s az ebben a légkörben a sorsválasztó Heller Ágnest. Az őszinteségéhez (vagy mondjunk „dugri”-t? – ezt a lefordíthatatlan fogalmat, amely az izraeliek kendőzetlen, sokszor bántó egyenességét jellemzi) az is hozzájárulhatott, hogy élete nagy részét a cionizmus tanításait betöltve, Izraelben élte le, s onnan tekint vissza 1946 Budapestjére. Niszán, nem egy magyar izraeli értelmiségihez hasonlatosan, kis lakást vett magának a rendszerváltás utáni Újlipótvárosban, ahol az év felét tölti: a kulturális és természeti éghajlat kettősségének mindkét oldalát kiélvezendő. Mielőtt a Nyugati pályaudvaron felszálltam volna a szobi zónázóra, a kezébe akartam nyomni a kötetet – hiszen mindketten alaposan megszenvedtünk e kivételes tanúságírás világra jöveteléért. S azért is, hogy újra elolvashassa a belőle nagy nehezen, részletekben kibokszolt szövegét, mielőtt felhívja a ritka évfordulón gyermekkori barátnőjét, amire nagyon készült – mert őt sem hívták meg a hivatalos ünneplésre. Engem az érdekelt a legjobban, mit szól Heller Ágnes az ő emlékezéséhez, ha majd kitárgyalják? (Nemegyszer voltam tanúja sziporkázó beszélgetéseiknek, különösen azoknak, amelyekben a Bibliáról cseréltek eszmét – a legemlékezetesebb volt számomra, amikor felkerestük Sámson állítólagos sírját a Jeruzsálem körüli hegyekben, amiről Ágnes könyvet írt.) (Ágnes több Festschrift-résztevőnek köszönte meg hosszabb levélben a hozzájárulást, ahogy hallottam.)

A balatoni másvilágba úszás-simulás másnapján Niszán felhívott telefonon Jeruzsálemből. A halál körülményeiről érdeklődött feldúltan. Miután elmondtam, amit akkor tudni nem/lehetett, megkérdeztem, hogy az emlékező írása milyen fogadtatásban részesült? „Nem tudom – válaszolta. – Miért? Nem találkoztatok? – Nem. – Hogyhogy? Azt mondtad, hogy a születésnap reggelén felhívod. – Felhívtam, de csak az üzenetrögzítőre mondtam el a jókívánságaimat. – S nem hívtat vissza? – Nem. – Jaj! Akkor el sem búcsúztatok ebben az életben. – Nem.”

Amikor a vonatra szállás előtt átadtam a köteteket, gépiesen érdeklődtem, hogy miért feszít ilyen elegáns zakóban? „A Zeneakadémiára megyek koncertre” – mondta. Akkor így nem viheti magával! Ha egy nappal előtte is, de épp a meglepetés nagy poénja előtt nem bukhatok le – ha háromnegyed évig (állítólag) titokban maradt – gondoltam. Ha történetesen Ágnes nincs is a koncertteremben, a köreiből egy-ketten biztosan. (Minden résztvevő lelkére kötöttem a titoktartást – bár tudományos vélemények szerint, amiről harminc ember tud, azt lehetetlen kizárni a nyilvánosságból Budapesten.)

Odaadtam neki a kockás IKEA szatyrot, amelyben friss kincseimet idáig hoztam, s a lelkére kötöttem, hogy tegye be a ruhatárba, s bámenyire szeretné is, ne lapozzon bele, csak otthon.

16.

Ma, amikor e sorokat írom, 2019. augusztus 13-án, a balatonfüredi kikötőből kifutott egy motoros vitorlás a tó közepére, ahol is a hajó utasai – a Magyar Cionista Szövetség tagjai – rózsákat szórak a vízbe, amely elvitte-ringatta a másik világba tőlünk Heller Ágnest. A hajót eredetileg azért rendelték meg jó előre, hogy itt Heller Ágnes tartson előadást Ámosz Oz és lánya *Zsidók és szavak* című, a zsidó azonosságról filozofáló könyvéről. A gyilkos idő azonban ezt az évről évre visszatérő, már tradícióvá szervesülő alkalmat a gyászmunka mozzanatává változtatta.

Az emlékek asszociációja pedig gyorsan Bersévába repít, ahol Ágnes díszdoktorátust vett át, s a kitüntetettek közt szerepelt a szintén nemrégiben elment Ámosz Oz is.

A köszönőbeszédet mondó Ágnes portréja mögött találjuk a gondjaiba vagy gondolataiba mélyedő író is. Készítettem róluk közös portrét is. Többek közt azért is mutattam be őket egymásnak, hogy ezt a duettet meg is örökíthessem. Az udvariassági szóváltáson kívül azonban nem történt egyéb említésre méltó. (Annál inkább megtalálták Budapesten és Jeruzsálemben a közös hangot A. B. Jehosuával, erről még lesz itt szó. [Nem lett. Az emlé-

kek asszociációs felbuzgásai nemegyszer másfelé sodortak, még a másnapi folytatás kigondolt terve mellől is.]) A szomszédos, szintén sivatagi városban, Aradon műveit alkotó író – legalábbis ezen a napon – kimozdíthatatlan volt, pedig ha tudta volna, hogy majd az *Olvasonaplók* sorozatában milyen örökbecsű elemzések készülnek könyveiről Heller Ágnes tollából, nem marad ilyen megközelíthetetlen. Az ünnepélyes díjátadó felkészülési helységeinek egy másik szobája azonban tágasabb derűvel és gondolkodtatni valóval hívogatott a jeles alkalmat, a maga történelmi kontextusaival megörökítendő.

Ben Gurion, a Bersévai Egyetem névadója – aki tárt karokkal várta a Gyuri fiával érkező filozófust – már az életében is találkozhatott volna a tudatos életét a cionizmus eszmeköre ígézetében indító kislánnyal, akinek az élete – de hát erről fölösleges is meditélni – nem ívelt volna föl oda, ahová, ha barátjához, Hirschmann Niszánhoz, vagy az általa vezetett cionista *kén* – fészek – azaz: csoport tagjaihoz hasonlatosan maga is alijázik.

Ha azonban már egy modern prófétával hozott össze a sors, azt az eredetileg a nacareti elődre, kollégára szabott mondást is idézni kell – ezt Ágnes is többször föl-fölhozta gyakori izraeli tartózkodásai során –, hogy „senki sem próféta a saját hazájában”, hiszen Izrael szinte az egyetlen ország, ahol nem jelent meg könyve. (Iránban, Egyiptomban, Törökországban számos könyve olvasható – remélhetőleg egyszer a zsidóságról írt művei is, hiszen azok lennének e tájakon a legaktuálisabb hídverők.)

17.

Ahogy Heller Ágnest elkísértük a Kozma utca 6.-ba – a hely szelleme – egy másik kikísérés emléke is felötlött a sajnós sok-sok hasonló búcsú sorozatából. Második férjéé, Fehér Ferencé, akit mellé most tizenöt (több értelemben is) páratlan év után tért meg.

New Yorkból visszatelepedve, a Gutenberg téri ház padlásterében találtak otthonra, amelyet nem kevés energiával a saját képükre és szükségleteikre alakítottak. Miután a lakás elkészült, kipakolták és elrendezték a könyveiket, Feri hirtelen elment egy szívinfarktusból, s már ki is költözött a helyre, ahová most még egyszer isten hozzádot mondani mentünk. Nem adatott meg neki – pedig a feleségénél is harciasabb, debatabb alkat volt –, hogy alkotóan részt vegyen a rendszerváltás küzdelmeiben, amely ennek a diskurzusnak – akkor is, ha ez azután a levesbe ment – nagy vesztesége. Ahogy Ágnes magának lefordította: Feri lelkéről megszűnt a nyomás, a hazátlanság, és a hirtelen rászakadt – még ha pozitív is – légkörváltozás, a felszabadulás emelkedettsége roppantotta össze.

A Gutenberg tér és a ház fontos állomásává vált Ágnes életének: az itteni évek során – egy ideig New Yorkkal megosztva – ide tért vissza tanítani, alkotni a magyar köz- és szellemi életbe. A háttérben Fehér Laci portréja függ – az egyik kísérlete a *Bicikliző majom* első kiadása címlap-

jára. (Az alapanyag javát ebben a lakásban rögzítettem magnószalagra, a szokásos behűtött száraz pezsgő tradicionális elszopogatása mellett.) Sok beszélgetésnek volt tanúja akkori élettársam, Fenyő Ágnes, druszájának híve és barátja a sírig. (Fenyő Ágnes súlyos betegsége valamennyi állomásán meglátogatta, ha külföldről hazatért, az elsők között jelentkezett nála, még egy héttel halála előtt is.)

Mutassunk egy világosabb képet is e lakásból. (Vajon melyik budapesti lakhelyére kerüljön az emléktábla, amely sokszorosan kijár nem neki, de a városnak, amely vele büszkélkedhet.) Ágnes szeretett festménykincseket vadászni és vásárolni a szemközti Rákóczi téri piac egy antikváriusánál. Kieselbach Tamás boldogan sietett a híres és tisztelt filozófusnak hitelesítő szakértelmével szolgálni – ha nem is voltak jó hírei számára.

18.

A víz. Ez az elem már epitheton ornansként összefügg Heller Ágnes életével. Mert ez volt az elem – a Balaton vize –, ahol kilépett a földi létből és búcsút sem intve – ezzel is jelezve, hogy velünk marad, csak más formában – „mint rossz cipőből” („Ha nem bírod már elviselni azt, ami-ben vagy / Lépj ki, mint egy rossz cipőből, ringasd el magad”) átringatta magát az örökkévalóságba.

A másik víz, a Duna vize. A hová egy nap fiatal magyar honfi- és kortársai – miért? Hogyan juthattak idáig? Ők maguk a személyükben, de nemkülönben a képviselőjükben, maga az EMBER?

Ez megválaszolatlan kérdés maradt mind a mai napig – lekísérték a baljósan hullámzó Duna partjára, s ő a jeges áradatra koncentrált, hogy a lövés előtti pillanatban a vízbe vesse magát, és még a mellette álló anyjáról is elfeledkezve, ösztöneinek engedve: túléljen.

Ezt a vizet – mint hivatásos kérdező, tanú vagyok rá – a holokauszt túlélői több kontinensen pirosnak látták és látják a mai napig. Sokáig maga Ágnes sem tudott ezzel a vízzel szembesülni, s ezért a partjaira, a hídjaira menni – még pszichológusnál is járt e trauma miatt.

Heller Ágnes utolsó éveiben e folyó mellett élt. Jókedvűen, megbékélve kelt vele és a látványával fejezte be a napjait. Bizonyára azért, mert lerótt a magára szabott túlélése árát: mert alkotó élete javát annak szentelte, hogy feltárja a Dunához lekísérés tapasztalatának örvénylő mélységeit. Feltette a kérdéseket, s a maga tehetsége szerint megpróbálta megtalálni rájuk a választ: az ember természetére, aki jó és rossz között kötéláncolva kényszerül, szabadon választva végigaraszolni földi tartózkodását.

19.

A kihagyhatatlan fotó. Rög-tön, amikor a Tel-Avivot a Jaffával összekötő tengerparti sétányon felbukkant a - falfirka? vizuális geg - a jaffai kikötő halvendéglője felé tartva, tudtam, ez címlap lesz. Még nem tudtam, hogy melyik Heller Ágnes-műé, de valamelyiké, az biztos. Gyorsan elé is kormányoztam Ágnest. Nem volt könnyű elkészíteni a felvételt, mert erősen fújt a szél, s nem akartam, hogy a kezében látszódjon a botja – nemrégén kelt fel a kórházi

ágyból a csípőműtétje után. Ideiglenesen a file-ban: „Kollégákkal” címet adtam az elkészült nyolc-tíz filmkockának.

Amikor a 90. születésnapjára az őt köszöntő *Festschrift*nek, *Heller Ágnes Ünnepe 90* és a 90 esszéből álló *Heller Ágnes a Múlt és Jövőben* című köteteknek borítófotót kellett választani, nagyon jól jött ez a hirtelen felindulásból megörökített képötlet, mert sok dimenzióban is megérkítette a Heller Ágnes-i életet és művet.

Csak azt nem tudtam – sem ő, sem én –, hogy ezzel a mozzanattal maga is beállt a vele egyenrangú társaságba, a „kollégák” közé.

20.

Nem teszek úgy, mintha nem nézném ennek a spontán indult emlékezés-slosimfolyamnak a visszajelzéseit, azaz a „like”-jait, a számomra új műfajban és új médiumon. (Amelyről azt hittem, csak hadd bontakozzék-burjánozzék, én még benne maradhatok a Gutenberg-galaxis hagyományos – konzervatív? – keretei között.)

Ha nem Heller Ágnes képe kerül föl, akkor kevesebb a like. Ha valami olyan „vizuális reprezentáció” jelenik meg a képernyőkön, amelynek éppen az a jelentősége (fájdalma), hogy Ő nincs ott, az kevésbé (s)üt át. Pedig az emlék igazi természete: a hiány ürje, amit az emlékezetnek kellene kitöltenie.

Most sem lesz itt, nem lehet itt Ágnes velünk a képen, mert a hiány ezt nem bírja el, csak nosztalgiává oldaná az érzést a képi felidézés.

A hétvégét Balatonfüreden töltöttem, a cionista táborban, ahol minden rá emlékeztetett. (Talán azért is járt ide hűségesen, mert anyai ágról a családja innen származott. Az általa még ismert 104 éves dédnagymamája – miért nem ismételhette meg a produkciót? – itt Füreden találkozott Petőfi Sándorral, aki őt Pipiskének nevezte. A Fürstök Veszprém megyéből valók, ahogy ő hitte-tudta, abból a 250 családból, akik nyugatra húzódva, az Esterházy hercegek védelme alatt átvészelték a török pusztítást és uralmat.) A cionisták nemcsak szobával és elő-

adás-meghívással várták, de a mellékelt oklevéllel és éremmel is szeretnék volna megkoronázni a vele töltött évtizedet – azt az egyet a kilencből.

A cionista táborok – mint megtudtam, mert én csak először kaptam meghívást – rendre egybeesnek a Füredi Borhetekkel. (Amit 1932 óta tartanak meg – az 1938-asról Szomor Dezső is megemlékezett egy csodálatos tárcájában.) Hú tábortársai elárvultan idézték fel most, hogy az inkább Arácshoz közelebbi dombról Heller Ágnes rendre leereszkedett estéknént a Tagore sétányra, hogy a már ezekben az emlékezőkben is megénekelt, sőt: tőle általam megtanult-átvett egy-két deci hideg fehérborát – a füredi szőlősgazdák mustráját – itt elízlelgesse-kortyolgassa.

Jaj! Ebben az évben ki ízlelgeti helyette ezt a nedűt...? Gyilkos vagy féltékeny tisztelettel, kegyelemmel magához ölelő Balaton! Rád ürítem a poharat! A jó hideg egy deci fehérét – amely, mint „félrecsúszott nyakkendő”, mindig Heller Ágneszt idézi addig, amíg újra koccinthatunk.

21.

Térjünk vissza a Balatonról (nehéz szívvel), de még ne a feltúrt, forráságot lehelő Budapestre. Aki csak teheti menekül vidékre, azaz a hozzá otthonosabban viselkedő tájra. Időzzünk ismét Nagyörzsönyben, ahol, mint a tó körül is, ott él, lebeg Heller Ágnes szelleme, hiszen oly hihetetlen, hogy csakúgy elhagyta a neki oly kedves helyeket. Még csak két év telt el, hogy az augusztus 20-át megelőző nagyörzsönyi falu- és vadásznapon egy festménykiállítás megnyitására vállalkozott. (Eláruljuk, holnap, 20-án is itt maradunk, az egyik legrégebbi Szent István-templomot magáénak mondó faluban – megvan rá a jó okunk.)

Ahogy Heller Ágnes is újhonos volt a község – hajdan város, mégpedig bányászváros – kora középkor óta itt élő, nyelvét, szokásait, ételeit, házai stílusát őrző német lakosság között, úgy a feleségem, Eti (Eszter) Ruso is, aki Izraelből (még régebbről: Témánból, azaz Jemenből) vált nagyörzsönyivé – lelkében, érzelmeiben és álmaiban. Ezt a kulturális váltást (miért mondanánk sokkot?) festményeivel kompenzálta.

Miután a magyar társadalom (sajna: de ki kell mondani: leginkább a magyar zsidó társadalom) nemigen fogadta be: ezt a csak azért is azonosuló vonzalmat és beilleszkedési vágyat a festészetében, mégpedig a kizárólag Nagyörzsönyt és népét megérzőképekben igyekezett felülírni.

Ebben a munkában Heller Ágnes baráti segítségére volt. Leginkább azzal, hogy megértette e viszony – indíttatás – lelki rugóit, hiszen egyik fontos könyvének címadó esszéje is az „idegen” volt. Azaz: foglalkoztatta az állapot, mint az emberi társadalom és kultúra olyan kagylóhéja kiizzadta-kínlódta helyzetét, amely korántsem paradoxonként, a gyöngyszemteremtés feltétele is egyben.

Heller Ágnes életétől nem volt idegen ez a tapasztalat, s az ő magyar tájjal kialakított viszonyára hajazott Eti

helyzete és törekvése. (Ez a tájjal történő azonosulás szélesebb és mélyebb közlekedési felület, mint a magyar néppel való viszony – ha emberi dimenzióba helyezük, inkább nyelvet lehetne megnevezni párhuzamos közegként.) Ezért egy kellemes, sok-sok kérdést feltévő műtermi délutánon felkészült a nagybörzsönyi kiállítás megnyitójára. Amit nemcsak nevével és karizmájával hitelesített és erősített, hanem empátiájával is, amely minden kibontandó új gondolat, felfedezés hajtómotorja.

22.

A slosim 22. napja augusztus 20-ra esik. Ezt az ünnepet sok éven keresztül Heller Ágnes Nagybörzsönyben ünnepelte – mert Nagybörzsönyben lenni maga is ünnep, különösen a falu védőszentje napján.

Nemcsak ő, hanem jó barátai, Tordai Zádor(ka) és felesége, Marinella d’Alessandro, akik rendszeresen itt töltötték a nyarat egy kúriának is beillő bérelt házában. A tradíciókhoz tartozott Szent István (később: a kenyér, majd ismét Szent István) ünnepén e kellemes vakációnak otthont

adó ház kertjében összegyűlni és bográcsban gulyást főzni az ünnepet megtisztelve. A tűz beindítása nem tartozott a könnyű feladatok közé – ezt Heller Ágnes rendre magára vállalta, mert, ahogy ezzel büszkélkedni szokott: tábor tüzet a cionisták között tanult meg rakni – és ilyen tudományt nem lehet elfelejteni.

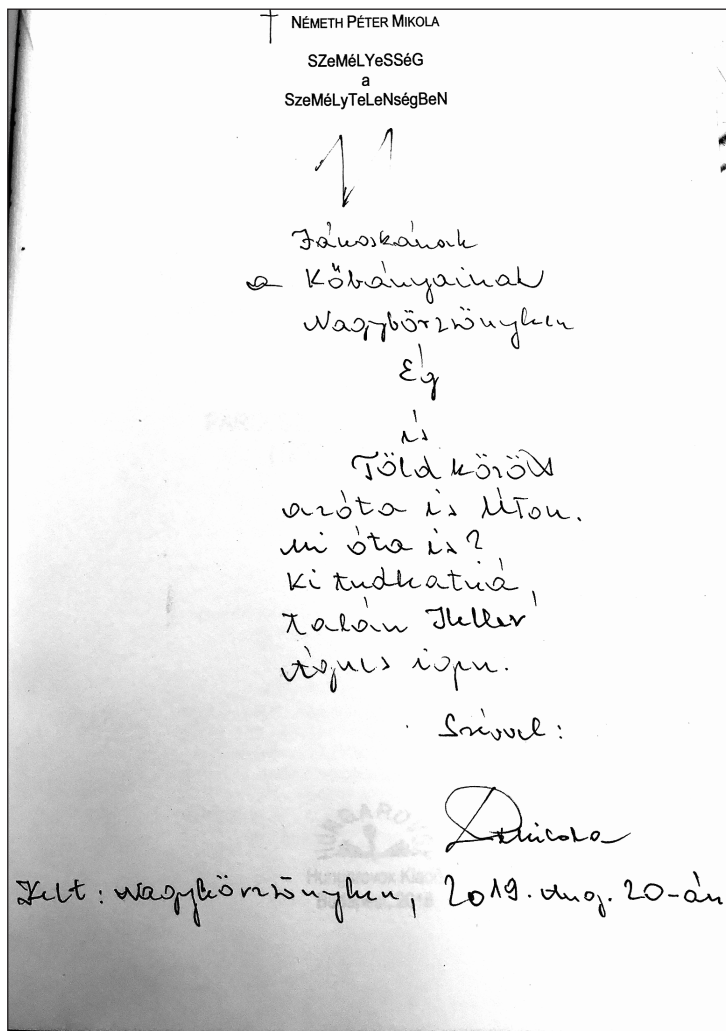
Zádor halála után (2010) az augusztus 20-i bogrács-gulyásozás hagyománya fönmaradt, csak átköltözött Ágnes házába és kertjébe: itt gyűltek össze Tordai Zádor tisztelői, barátai, hogy rá emlékezzenek.

Remélem, hogy odafönt van jól égő száraz gally, marhahús – „Vágjátok apróra!” –, kaloccai örölt paprika, azaz nincs semmiben sem hiányuk.

Csak nekünk.

E slosim mellé had copyzzam ide Zádor(ka) köszöntőjét Ágnes 80. születésnapjára, hogy teljes legyen a párbeszéd: http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/2154/

23.

Nem. Nem hagyjuk el Nagybörzsönt ma sem az egyre rövidülő-táguló slosim időtartalma alatt – ahogy terveztük – augusztus 20-án: miután Heller Ágnes és Tordai Zádor(ka) fenti és lenti világokból összeverbuválódott barátaikkal – idetartozik az emlékek világa is: mert az is egy világ, sőt: több értelemben is nagyvilág – elfogyasztották a tradicionális szabad tűzön főzött bogrács-gulyásukat. Eközben jómagam ezen a nagyon is meghatározható világon, oly szorongató magányomban – miután elfogytak mellőlem a bogrács-gulyás-készítők – elzarándokoltam a falu bejáratánál lévő Szent István-templom szent miséjére – én, a názareti Jesua ben Jozsef népéből való. Valahányszor e közösségi alapon azonosítom magaménak ezt az alkalmat, egy karácsonyi misét ki nem hagynék, legyen az Betlehemben, a jeruzsálemi Dormition-templomban, vagy Vámosmikolán. A homíliát is a mesterséggel rokon műfajnak tekintem, s kíváncsi vagyok a kollégák teljesítményére – mint régen a Teleki téri, most pedig a lágymányosi zsinagóga gyakori *dvár tóra* mondója,

még direktben is magamnak vindikálom ezt a „szakmai” közösséget. S nemkülönben mint a falu befogadottjának is itt a helyem: zsidónak és budapesti „hétvégis”-nek, tehát kétszeresen is migránsnak.

Most, 2019. augusztus 20-án a szent ligetben harcos és érces hangon szónokló pap víziójában a liberalizmus elleni világra szóló harc apokaliptikus küzdelmét ecsetelte. (Amibe szerintem kár belekevernem Jesuát, a zsidó fiút, aki nagymamám szerint: „ő volt az első kommunista”.) A katolicizmus helyi képviselője nem tolta ki a homályos végtelenbe a harc eldőltét: húsz éven belülről jósolta az eredményhirdetést az Isten hívei és a liberálisok közötti végső meccsben, amelyben – szerinte – minden erőt mozgósítani kell. (Ha nem is ilyen konkrétan elhatárolva a szereplőket – magam is ebben az időintervallumban érzek valami nagy világváltozást, lehet még az én evilági életemben.)

Nem töltött el jókedvvel a Heller Ágnes emléke, szellemi öröksége körül révedezésemben ez a

szózat, noha egykori szociográfusi énem csak helyeselhetett, hogy eljöttem, mert szeretek a terepen tájékozódni, hogy hol élek. Nemkülönben friss történész szakmám ismeretei is visszaigazolást nyertek: a 19. század utolsó harmada ágyazott meg a később gyilkossá vált magyar antiszemitizmusnak – a boldog aranykor egy hazug mítosz –, Istóczy Győző párttársai és pártja aktivistái a liberalizmus ellen fellépő katolikus alsópapságból kerültek ki.

A mise közönsége széteséskor egy írókollégával találkoztam, aki friss könyvét dedikálta: „Nem vagyok hajlandó egyik táborba sem tartozni, ezért mindkettőben részt veszek”. Így definiálta magát, mely orientációs pont hozzám is közel áll – s ezt tükrözte a hely szellemének megfelelően a dedikációban szereplő Heller Ágnesnek szóló utalás, akit jól ismert. Nemegyszer itt a templomkertben cseréltek eszmét, sőt: sikeres író-olvasó találkozóra is meghívta, amit Ágnes elfogadott és nagy sikerrel teljesített.

A feldúlt lelkemnek kellett, hogy hazafelé baktatva meglátogassam Ágnes házát. Ahol elhúzott szájjal dokumentálhattam az új tulajdonosok nevét egy kis sárga, táj- és házidegen csíkon (Ágnes soha nem hirdette magát) és az új kapucsengőt. S vajon a háza előtti fán – amit nemegyszer

szüreteltem, engedélyével – érik-e már a körte? (Az én birtokomon már potyog.) S ekkor a körtefa, mint egy óvó, simogató, nyugtató ölelés –, kinyújtotta virágkarját felém. (Augusztusban gyümölcsfa-virágzás?)

Megértettem. Felfogtam.

Megnyugodva és megbékélve folytathattam utamat.

24.

Hogyan bukkannak fel a slosimmunka alapját képező emlékek? (Azt, hogy honnan: nem kell kutatni, sem magyarázni.) Milyen bölcs és kegyes a zsidó szokásrendszer, amit maga a közösség mint öngyógyító kollektív pszichológus hordott és írt ki magából. Gyász hónap, gyászév – megannyi emlékmunka önkéntes kötelezettsége. (A legnagyobb ajándék: 24 órán belül elkezdni ezt a szellemi-tudati munkát. Gyorsan fátylat és földet borítani a földi létre, hogy egy szebb és örökebb világ mozaikjait rakhassuk ki a frissen hátrahagyott élet emlékdarabjaiból.)

Slosim, jahrzeit: a felszínen a nagy elszakadást megkönnyítő, elviselhetővé tévő terápia alkalmi. Azok is persze, de még fontosabb, hogy megteremtik a hidat és a médiumot a kollektív

azonosság számára. Egy léthez és létformához, amelyre nem nehézkednek rá a földi viszonyok sallangjai és súlyai.

Vagy a mindennapi életből türemkednek ki a szálak, amelyek az égiben folytatódnak? (Elég Nagybörzsönybe betegyem a lábam, s e szűk hely majd minden szegletéről, növényéről Heller Ágnes jut eszembe.) Vagy a számítógép képfile-jaiból kipergő képek adnak anyagot a gyázmunkához?

Át- és átpörgetve őket, felül- és átírják a néhány napra előre megtervezett fejezeteket. Magukba szippantják a gyázmunkást, és átveszik tőle az emlékezés irányítását.

Napok óta szeretnék feltenni néhány fotót Heller Ágnesnek a közeli munkatársaival való kapcsolatrendszeréről, de e földi szempontokat legyúri egyénisége főszereplős kisugárzása, amelynek a forrásáról csak képzelődni lehet.

Heller Ágnes és a Biblia. Micsoda bebarangolásra váró emléktartomány. S micsoda mély talapzata a Heller Ágnes-i műnek! S mekkora szerencsénk, hogy ezt az éltető kovászt tisztán kihordhatta, felmutathatta néhány időskori művében.

A Jeruzsálem környéki *Tel Tzora* hegyén Sámson sírját azért kerestük fel, mert könyvet írt kedvenc bibliai hősről. (Régi barátja, a már a slosimokban is említett Hirschmann Nizán vitt el kocsival – a sírhoz (emlékműhöz) tartó séta alatt életem legsziporkázóbb és legtartalmasabb bibliamagyarázataiban lehetett részem kettőjük beszélgetését hallgatva – mind a filológia, mind az interpretáció szempontjából.

A két háttérkép felett, Jozsef és Jákov, a Biblia nagy álmodói nevei szerepelnek. Ágnes nemcsak *Az álom filozófiájáról* írt könyvet (Budapest, 2011), de más írásai példáit is szereti a Biblia történeteivel alátámasztani. József már csak azért is kedvenc, sokszor elemzett hőse, mert őt tartotta az első zsidó asszimilánsnak, egyúttal entellektüelnek, az ő pályája és szerepe megvilágította számára a modern zsidó lehetséges választásait – sorsát és sorstalanságát.

25.

Jaj! Már csak öt nap van hátra a slosimból. Lehet, meg kell cáfoljam a tegnapi, oly kenetteljes és patetikus elmélkedéseimet, mert a hagyomány gyakorlása nem enyhítheti a nagy átmenet mozzanatát, vagy ha mégis: ez a rutin csak nagy általánosságokban működik. De hol van itt az ember és vele hiánya súlya? Az emberé, akiről tudjuk, hogy mindegyike: „Észak-fok, titok, idegenség”. Heller Ágnes hiány-súlya kilóg a tradíció keretei közül.

Elfog a szorongás, hogy még milyen kép, emlék, tanítás villanjon-szabaduljon fel az oly végzetessé szűkülő idő préséből?

(S ha a „mai kocsmá” kigőzölgése ide beszüremelhet: nincs kiábrándítóbb, mint a „ballib” sajtó kekeckedése – Ágnes kedvenc kifejezése, igaz: rám –, amely azt firtatja a gyász hónap le-

jártával, hogy hol van Magyarország miniszterelnökének a gyászhoz fűzött szava? Ez a sebkapar-
gatás a gyász megszenteltetésére, mert gyásza csak annak lehet, akinek hiánya van. Akinek
nincs, azon fölösleges – nem demokratikus! – számon kérni. (S ha már... e kérlelhetetlenül szá-
mon kérő felületek hány Heller Ágnes-könyvet szemléltek, vontak be a diskurzusba Ágnes éle-
tében? A sajtótermék, amely nem mutat fel ilyenből négyet-ötöt az archívumából, ezzel a „ke-
ckeckedéssel” csak magát állítja szégyenpadra.)

A gyász indáit ki kacsolhatná rendbe? A tegnapi slosim felfakasztása után az volt a tervem,
hogy ahhoz a képhez írok reflexiót, amely Ágneszt a Pontius Pilatus nevével ellátott oszloptöredék
előtt örökítette meg, szintén a jeruzsálemi Izrael Múzeumban, mint a Jozsef és Jákov elé állított
képeken. (Mintegy azt az összefüggést megérezkítendő, hogy a Biblia mindkét szövetsége azonos
és egymással koherens narratíva terméke – ahogy az ő műveiben is.)

Képkeresés közben azonban az a kép bukkant fel, amely az egykori cionista *kénje* (fészke,
azaz csoportja) körében ábrázolja.

E meglett és Izraelben szép karriert befutott férfiak az ő vezetésével ismerték meg a cionizmus
tanait, s az ő hatására változtattak sorsot, lettek Izrael építői. (E képhez kértem az utolsó cikket
tőle a *Múlt és Jövő* a 70 éves Izraelt ünneplő számába – és amit nemigen tett meg harminc év
alatt: visszautasított, azzal, hogy: „Vedd komolyan, hogy szakítottam veled!”)

E képhez mennyire passzol a másik, amit valamelyik könyvheti dedikáció (diskurzusfórum) al-

kalmával kattintottam el. (Bevallom, a Hebrew Universitys melegítőre fókuszálva, mely ruhadarabot magam is megvettem leszállított áron a campuson, s egy ideig viseltem is.) A másik fiatalember kezében az okostelefon – más funkcióival ellentétben – mohón rögzíti a fiatalok kérdéseire adott válaszokat.

Hány és hány nemzedék gondolkodására tettek sorsfordító hatást ezek a szavak, tanítások, élettapasztalat-összegzések? Az eszmélkedés meghatározó szakaszában: fiatal lelkekre? (1975-ben nem fogadták el a disszertációm, mert az engem magával ragadó *Társadalmi szerep és előítélet* című művéből [Budapest, 1971] bőven idéztem.)

És: ez már így – örökre így – marad. A könyvei, s nemkülönben az – e sorozatban is óhatatlanul – mítoszba forduló emlékei az időt túlélően merevítik ki ezt a szerepét: hatni s megváltoztatni, azaz: egy bizonyos irányba terelni az életet.

Lehet ennél többet elérni egy életben?

26.

Mint a vízeséshez közelítő folyó árja, úgy gyorsul az emlékek sodra, ahogy a végéhez közelít Heller Ágnes slosimja (gyász hónapja). S tölt el zavarral, mert ezek az emlékek nyilvánosak, s ezért valamilyen szinten – még ha egy szubjektív emlékrögzítőhöz tartoznak is – keretet, ívet illene nyújtsanak a létet váltó hőséről.

Ugyanakkor itt, a lenti életben az emlékek föl-fölhorgadása arra is int, hogy nemcsak a spontán emlékek feltörését dokumentálja, de felnyissa az archívumokat, ahol Heller Ágnes sok-sok arcéle, tulajdonsága epizódja rejtezik. Hogy ezek a tartalék életcserepek segítsék majd kialakítani azt a létezésformát a következő kilencven évre, amelyek a most félbeszakadt kilencvent folytatják. Sok-sok képet, levelet (s azután e-mailt, sajna), magnószalagot kell majd felelősen átörögzöztetnünk a következő években.

Azt hittük, elhagyjuk Nagyborzsönyt, amely jelentével hajazza ebben az emlék-hullámverésben a New York-Budapest-Jeruzsálem tengelyt.

Amit azonban nem sikerült a 21. slosimbejegyzéshez megszerezzünk, a filmcskét a két évvel ezelőtti kiállítás megnyitóján elmondott beszédéről a Nagybörzsönyi Művelődési Házból (ha van idő, tanácsos visszapörgetni hozzá), az most – nem mondhatnánk, hogy spontán módon, de akkor is – ma, 26-án a kezembe került. S ha igen, nincs az a hatalom, amely visszatarthatná akár egy percig is. Annyi vitalitást, érzelmet: életet hordoz.

S mi más is e slosim feladata, mint ennek az életnek a kimerevítése a mi és az utánunk következő nemzedékek tudata vásznán: <https://www.youtube.com/watch?v=yukrFzBp6J4&feature=youtu.be>

27.

Fennmaradni a csak látszólag felsarabolható időben, amely azért végtelen – talán végtelenebb, mint a szintén végtelen számú bolygócskával, csillagokkal nyüzsgő univerzum. Mivel hagyjon nyomot benne az „egyszál” ember?

A művével? Vagy az utódaival? Akikben benne van a nagy mű lehetősége és a fennmaradás, hogy a sok-sokadik utód tanúja lehessen az emberi színjáték nagy katarzisos pillanatának – a Messiás eljövételének vagy a mindent bevégező apokalipszisnek.

A nagy műveket létrehozók számára ez nem kis konfliktust jelentett – pedig csak egy kis bolygóról van szó, amit patetikusan Földnek hívnak. S akkor még nem fókuszáltunk e Föld „kulturális tereire”, amelyek mindennek – még a latinoknak és az angoloknak is – töredékét képező zugai csupán.

Na és ha az a tér: magyar...

Heller Ágnesnek sikerült kilépnie a magyar átok/áldás kulturális térből. S ezzel a szellemi fennmaradását – remélhetőleg két pólus egymásra ható olvasásában, recepciójában – fenntartani, s általa fennmaradni. (S ebben a folyamatban igazán nem tényező az államfők szimpátiája, vagy annak a hiánya.)

De neki van más folytatása is. Két gyermek, hat unoka és két dédunoka.

Mert a nagy alkotó (már ki lehet mondani: a zseni) nem a semmiből jön elő, hanem sok évszázadon készülő, neki- és nekifutó génkísérletek sikeres kombinációjából – a tehetségéből, amely szintén olyan megmagyarázhatatlan, ezért sokszor az Isten, isteni metaforával helyettesített fogalom, mint az idő és a tér.

Mint ezt a *Biciklizőben* körüljártuk, a Veszprém megyében élő – talán az Árpád-korból itt maradt és folytatódott – zsidó családban már sok mozgolódás előrevetítette a kicsúcsosodás mozzanatát: elég Ágnes rokonaira, a világhírű hegedűművészre és zenepedagógusra, Auer Lipótra (Veszprém, 1845 – Drezda, 1930) vagy a keramikus Kovács Margitra (Győr, 1902 - Budapest, 1977) gondolni.

Ágnes számára – lehet, kissé egyoldalúan, hiszen nemcsak filozófus, de tanár is volt – a tehetség, a teljesítmény volt a legnagyobb fokmérő és visszaigazolás.

Csak remélni lehet, hogy a művein kívüli másik vetésében majd ez az örökség is kivirágzik.

28.

Maradva a tegnapi slosim tűnődésénél, a földi és ama öröklétbe folytatódás dilemmáinál, az a kérdőjel is óhatatlanul felgömbül, hogy az életműből mi marad fent?

Az egésze? Egy része?

Vagy azért az egésze, mert egy jól eltalált részecske viszi-értelmezi a csúcsteljesítmény talpatát? És hív, kényszerít az előzmény olvasására, darab idő elteltével kutatására, feltárására.

De korai erről beszélni, gondolkodni. Akkor is, ha a másik – de itt a földön regisztrálható – életnek a mű recepciója körüli forgás lesz a létformája. S e kérdés alatt szűkül a megválaszolhatatlan kérdés, hogy mit vitt magával a Balaton gyilkos vagy éppen enyhet és megváltást nyújtó vize? Milyen mondanivaló, üzenet maradt Heller Ágnesben, amit még megalkothatott volna? A halál kegyes volt-e azzal, hogy szellemi ereje csúcán vitte el – mert ha valakinek, akkor a saját

magá számára lett volna a legszomorúbb a színvonala akár árnyalatnyi hanyatlásának az érzékelése. Vagy: egyaránt – ő és mi – maradtunk megfosztottan újabb alkotásai szellemi izgalmától?

Igen, ez már nem emberi kérdés – mert az élet, s bizony ama szerény kis földi – felülír mindent, avagy: „mindent visz”.

Nem is kísérelném meg – szakműveltség híján sem –, hogy a tengernyi Heller Ágnes-művet időtállóság szempontjából osztályozzam. (Ez a roppant alkotás mennyiségi szempontból is példa nélküli!) (Szerintem a szakmabeliek sem tudják ezt az értékelést meghozni – csak az idő sodra és diszkurzusa fogja ezt az ismeretet előállítani, amit majd odafönről –, remélhetőleg az égi kávéházban Ágnes asztala közeléből – fogok kíváncsian figyelni, hiszen e diskurzusban a magam munkája is fekszik.)

Az azonban fájdalmasan biztos, hogy egy alap- és remélhetően sokáig olvasott művet tett le az asztalra, mégpedig élete utolsó szakaszában – amelyről nem lehetett sejteni, hogy az utolsó lesz. Ez pedig a *Filozófia rövid története gólyáknak* sorozata.

Kétévente rendre elkészítette a négykötetesre tervezet sorozat darabjait. (Ha nem utazgatott volna annyit, nem vállal el minden előadásfelkérést, szerintem fölösleges politikai szereplést, játszva megírta volna – kértem nemegyszer, mert első olvasójának oly keserves volt kívánni a befejezetlen regény következő fejezeteit.) Az utolsó résszel már mindörökké adós maradt, amiben – borzalmas teher! – nekem is van részem. (Összevesztett velem, megszakította a *Múlt és Jövővel* a kapcsolatát, és más munkába

kezdett. Még azt is mondta nem jó ízű utolsó beszélgetéseink során, hogy nem fog magyarul írni. Ebben benne rezgett szörnyű csalódása a mai magyar politikában – amiért nem én vagyok a felelős. A politikai helyzetben és atmoszférában, amelyen – szerintem – nem lehetett fogást találni demokratizmushíány szempontjából –, ezzel a legnehezebb szembesülni, mert a jelenlegi állapotok a magyar választók jelenlegi állásfoglalását tükrözik, s akkor nem beszéltünk a végzetesen szegényes alternatívahíányról.)

A *Filozófia rövid története gólyáknak* azért kiemelkedő összegzés, mert nem a filozófia történetének egyik változata, hanem a világ kulturális trendjének felemelő és ünnepi lezárása. A világ és kultúrája következő korszaka előtt, amikor mindez, ami a három kötetben össze van foglalva, már nem lényeges. Nem játszik.

A roppant kincs ki van mentve, egy szép építménybe homogenizálva. Olyan bázistudás, amelyhez vissza lehet nyúlni bárkinek és bármikor.

A negyedik kötet negyede már a harmadik kötet szerkesztése során elkészült. (Mindkettőnk barátja, Vajda Misu szerint a negyedik kötetet lehetetlen megírni, mert a filozófiatörténet, min-

tegy jelezve a filozófiák nélküli korszak kezdetét, maga is széttöredezett, s egy görög filozófiával kezdődött narratívába nem rendezhető – a harmadik kötet nem egy utalása ezt az állapotot, szellemi kihívást meg is előlegezte.)

Az utolsó üzenetem – via Fenyő Ágnes – Ágnestől az volt, hogy ha akarom, akkor a 2020-as könyvhétre megírja a Múlt és Jövőnek a negyedik részt. (Ha nem szakad meg baráti és munkakapcsolatunk, akkor ez is a 90. évforduló-ünnep egyik eseménye lett volna. A négy kötet díszdobozának megtervezésére már felkértem Czeizel Balázst.)

Ez lett volt a reakciója – köszönete?, *malgré tout* elismerése – a két 90. születésnapjára készülő kötetért cserébe?

Odafönt – mikor? – megbeszéljük.

29.

Ezt a képet, az utolsó előtti, amelyen Heller Ágnessel egy asztalnál ültem, a tegnapi slosimban terveztem megosztani. A kép mellett, amely a *Filozófia rövid története gólyáknak* első kötete kézbe kapása pillanatában örökítette meg – már csak poétikai és epikus lezárásként is –, akkor, amikor a harmadik kötet megjelent. Mindkettő a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon került rögzítésre. (Az utolsó felvétel is ugyanennél az asztalnál kattant, Ungvári Tamással, már társával az égi író-olvasó találkozón és dedikáláson – hiszen ott is sokakkal kell megosztani, hogy mit írtak, publikáltak idelent, mert akik odafönt időznek, nem vesztették el intellektuális érdeklődésüket, lásd 9. slosim.)

S már a 9. slosim alkalmával is azért kellett kínosan elhatárolni a két felvétel közötti talán 20-30 percnyi időt, mert tudtam, hogy ennek az utolsó előtti képnek szerepelnie kell ebben a folyamban, ennél tovább nem halogathatom. Mert nem lenne igaz a gyászom, ha csak a felemelő és pozitív eseményeket hordana az egyre erősebben zuhogó, de holnap berekeszteni kénytelen

– s ezért még most nem tudom, hogy majd hová csatornázható – emlékezés árja.

A harmadik kötet szerkesztése (plusz a szintén néhány hétre publikált – sajna a könyvfesztivál nagyon közel van a könyvhéthez – és úgyszintén ekkor és ezért berekesztett *Olvasónapló* 6. első fejezeteinek munkába fogása) napjaiban tört el a kapcsolatunk. (Próbáltam hivatkozni erre, hogy tegyük a konfliktusokat arrébb, más magánéleti bajaimat is felhozva „ürügyül” – ahogy ő ezt minősítette.)

A *Filozófiatörténet újkora* megjelenésekor még beszélő viszonyban álltunk, s még hajlandó volt részt venni a Kelet kávézóba szervezett jól sikerült bemutatón. (Ide is eljött Ungvári Tamás és előadás-hosszúságban szólt hozzá a jóízű diskurzushoz.) Dacosan, de puszival búcsúztunk el a Móricz Zsigmond körtéren, ahová a 6-os végállomásához elkísértem, s boldog megkönnyebbüléssel tértem vissza a kávéházba – leginkább azért, mert a bemutató jól sikerült, s azt gondoltam, hogy megbékélő hatással lehet súrlódásos kapcsolatunkra. Még jó ideig együtt maradtam az ünneplő – Heller Ágnest ünneplő – társasággal, a szponzori tokaji – kóser – boroknak is köszönhetően. Másnap reggel várt hideg, száraz szakító e-mailje. (Vajon mikor lesz erőm ezeket a leveleket – itt e gépről, ahol e sorokat pötyögöm – újra elolvasni? Egyáltalán archiválni.)

A Millenárison a Múlt és Jövő asztalánál (asztalomnál) kénytelen

voltam leülni vele szemben, miután megjelentek – most minek tegyem ki a jelzőt, hogy milyen kecselyűk módjára - az asztal(om)hoz lecsapó „jó barátok” hogy elhesentsem őket, mert mohón ecsetelgették, hová, melyik kiadóhoz vigye Ágnes a *Gólyáknak* negyedik kötetét. A feszültséget oldandó mefisztói ötlettel áthívtam a velünk átellenben lévő stand vezetőjét, hogy bemutassam neki a világhírű filozófust, aki tisztában van népe helyzetével s nemegyszer is írt a konfliktusairól, a médiumokból biztos ismeri a nevét...

Ugyanis abban az évben átellenes szomszédnak a Palesztin Nagykövetség standját kaptuk. A stand

főnökét, Zafer ALSaltit – követ-tanácsos, konzuli ügyek – előző nap ismertem meg. Lehet, provokatív jelleggel érdeklődtem, hogy szolgálja ügyüket a könyvfesztiváli jelenlét: héberül szólítottam meg, de végül magyarul beszéltünk, mert több mint egy évtizede él Budapesten, s felesége is magyar. „Ja, ha ilyen jól tud magyarul”, rögtön rá is sóztam – olvassa csak a másik álláspontot is – néhány, a jelenlegi Izraelt tárgyaló könyvünket (írhatnám: könyvemet is), amit készségesen, a magyar olvasókkal ellentétben minden engedmény kérése nélkül, meg is vásárolt. Zafer ALSalti készségesen át is telepedett az asztalunkhoz – megvettem vele Ágnes *A zsidó kérdés megoldhatatlansága, avagy: Miért születtem hébernek/miért nem inkább négernek* (Budapest, 2013) című művét, amit dedikáltatott is – és ha feszülten is (nem a palesztin kérdés miatt), de nívós eszmecsere-t folytattunk. Még névjegyet is cseréltünk, s megbeszéltük, hogy egyszer megvitatjuk az olvasottakat. A magunk részéről – igaz, Budapesten, de az is valami – valóságos palesztin-izraeli békével keltünk fel az asztaltól.

De Ágnes úgy ment el, hogy nem vitattunk meg semmit... s – akár a palesztinokkal – a béke is örökre elmaradt.

Tegnap nem tehettem ezt a helyzetet nagyon is megérezkítő kedvetlen képet a remélhetőleg halhatatlan vállalkozás kezdetét megrögzítő boldog pillanat mellé.

De nem is titkolhattam el.

Most, hogy túl vagyok rajta, gyorsan iderakok még néhány képet a jeruzsálemi óvárosból (a vendéglőt Abu Shukrinak hívják, s legendásan jó a falafelje és a hummusza; ott várja a minden vallás fiaiból és lányaiból álló vendégsereget a *Via Dolorosától* néhány méterre). Remélem, palesztin beszélgető- és konfliktusoldó partnerünknek is kedvére lesz.

Itt az alkalom Ágnes egyik legfontosabb tanításának a felidézésére, ami talán az életének is kulcsa: „A problémákat nem megoldani kell, hanem együtt élni velük.” Jó üzenet-bölcsesség lenne ez a politikusoknak – a világon bárhol, de legkiváltképp a nagyhatalmak vezetői számára.

Nincs más választásom, mint hinni (és már soha nem tudni): ha marad még, biztos e felismerés szellemében alakult volna köztünk is a kapcsolat.

30.

Néhány nappal anyám temetése után a lakásunk előtti folyosószakaszra berepült egy galamb. Nem a korláton kapaszkodott meg, egy pillanatnyi időzésre, hanem a folyosó kövezetén totyogott, s nemhogy nem tágított, hanem a nyitott ajtóhoz himbálózott, hogy mögé kukkantson, sőt: betepegett az előszoba padlójára is, idegesen vagy igenlően bólogatott, a szeme barnán csillogott, hagyta magát az iPadem által lefotózni. Egy cseppet sem zavartatta magát, mint aki otthon van. Ahogy feleségem szerint otthon is volt, mert – ha mágikus-szimbolikusan is – a madarat anyámmal azonosította, aki visszajött, hogy lecsekkolja, mit teszünk a lakással, ahol született, s amelybe egész életét beleöltte, hogy fenntartsa. (Anyám Heller Ágnes régi kolléganője volt a Kossuth Zsuzsa Gimnáziumban, mellette ült a tanárban, s elbeszélése szerint jó párszor varrta meg elszakadt blúzát, vagy figyelmeztette, hogy dörzsölje le szoknyájáról a ráfröccsent sarat, mert őt ilyen apróságok nem érdekelték – ne menjen így a diákok elé. Amikor egyetemista koromban meglátta nálam a könyveit, amelyekről lelkesedve beszéltem, elmesélte, hogy nemegyszer „legeltettek” bennünket a velem egykorú Zsuzsa lányával valamelyik szomszédos játszótéren.)

Mindez azért jutott az eszembe, mert ahogy a tegnapelőtti és a tegnapi slosimokat írtam a nagybörzsönyi házam belső szobájában lévő íróasztalomnál, az előtérből kopogó, verdeső hangokat hallottam. Felkelve a munkámból, egy kis madárral találkoztam, aki betévedt a kertre

nyíló, nyitva tartott ajtón, s egyik ablakról a szekrényre röpülve idegesen verdesett. Kis termetű élénk, fehér, türkiz és fekete színekben csillogó cinke – lehet nem az, de nem vagyok ornitológus –, ha nem is otthonosan, mint az édesanyám, de kíváncsian repdesett még egy darabig, majd – miközben, én marha, erről már erre a kis időre nem fogok leszokni, de elég idegennek minősítettem ezt a tulajdonságomat nemegyszer, szaladtam vissza a szobába új játszótársamért, az okostelefonért, hogy rögzítő szenvedélyemnek hódolva lefotózzam – megtalálta a nyitott ajtó felső szegletét, s rám talán egy megvető pillantást vetve, kiröppent a szabadba.

Vajon visszajön-e holnap is?

Visszajön-e valaha?

* Ez a szöveg eredetileg egy számomra új – igen, itt és most *debut*-új – médiumra, s vele műfajra íródott: a facebookra. A (gyász)reakció spontán indult, mivel a „felgyorsult világunkban” a folyóiratközlések, pláne egy negyedévente megjelenő periodika esetében olyan későiek, hogy a világra kerülésükkor már totálisan érvényüket veszítik. A digitális kultúra és világ, mint a vízeséshez közeledő folyó áradása, éppen a magunk mögött hagyott évtized alatt mosta el és ezzel lehetetlenítette el a Gutenberg-galaxis mára mozgássérültté vált keret-partjait. Ha az ember benne marad – bármilyen idős is ez az ember, bármennyire nem konform az egyéniségével és a szocializációjával –, e kommunikációs forma kizárólagos használatával patetikussá nevelésesedik és ezáltal kihull a jelenlegi világ körforgásából.

Ha közölni akar valamit.

És ha elsősorban csak magának ír, mint ebben az esetben: a maga gyász munkáját végzi?

Akkor is.

Ugyanis a maga(m) világa is megszűnt – tudat alatt vagy mára a felszín tudomására is jutva –, mert az írás műfaja, sőt nyelve is a közösségi média befolyása alá került.

Bármennyire konzervatívnak tűnik is ez az attitűd – ezt is megértem, egykori hosszú hajú, beatnik és lázadó, magam számára is meghaladni kívánt konzervatívvá avansáltam – az új médium nekem is nyújt felfedezést, dimenzió-kitágítást. Elsősorban a vizuális megjelenés magától értetődősége által – noha ezt a Gutenberg-galaxisban is el lehetett érni. Hiszen sokszor feszegettem a szöveg nem képaláírás szintű képhez kötöttsége potenciálja pántjait, itt a digitáliában azonban terület-terület asztalkámként kínálja magát a hang, a mozgókép kvadrofón lehetősége.

Akkor mégis miért a visszamenekülés a Gutenberg-galaxis kötöttségeihez?

A lehet, még (ultra)konzervatívabb látásmód okán, amely – betegesen? – szorongva érzékeli a jelen idő jövőbeni átalakulása és következményei drámáját. *Ami nem előkereshető a jövőben a múlt archívumából: az nincs.* Az kiesik a diskurzusból és a szintén a jövőben „kollektívva” váló emlékezetből egyaránt. Ez a Gutenberg-galaxis új vagy maradék funkciója és felelőssége. S ezzel a jelen(em) feladata, hogy igenis gondoskodni kell a jövőben használt könyvtár, az archívum számára – és mint az elmúlt kétezer év tapasztalatából tudjuk: nem egy példányban – a fennmaradás, az újra- és újraolvashatóság, -fordíthatóság, -megjelentetés lehetőségéről.

Heller Ágnes jegyezte meg egy vacsora alkalmával, valamilyen új konyhakütyüvel kapcsolatban (lehet, hogy ezt a gondolatsziporkáját ki is fejtette bővebben később valahol?), hogy soha nem fejlődött annyit a technika, mint korunkban. Nem a tudományé, de a mindennapi életé. „A mi korunkat megelőzően nagyjából ötszáz éven keresztül hasonlóan voltak berendezve a háztartások, s most bele sem gondolunk, hogy mennyire elrugaskodtunk ettől az életmódtól, mindennek a következményeiről nem is beszélve.”

Ki gondolna ebbe bele, noha még én is láttam jegeskocsit, csákánnyal felvágott, s vödörkben hazacipelt jeget, s pontosan emlékszem – mindkettő gimnazista koromra esett – az első henger alakú Hajdú keverőtárcsás mosógép üzembe helyezésének öröme, vagy az első televíziókban végignézett film címére (*Szerelmes biciklisták*). S még előbb a Mambó magnóra, amely megőrizte nagymamám hangját – a szalagot vajon mivel lehetne ma lejátszani? –, s az első Szovjetunióból hazacipelt hordozható lemezjátszóra ...

A médiumváltás eredményét most először fordítom-szerkesztem vissza egy csak ötszáz évet megélt, nekem örökre otthonos médiuméra – bizonyára nem utoljára rövidülő időmben. De kár, hogy ezt a paradigmaváltást, s igazi antropológiai, netán filozófiatörténeti jelenőségét – akár ama konyhakütyü esetében – nem elemezhetem ki Ágnessel.

Ezt a képet a Heller Ágnesről készített fotók keresgélése közben találtam. Mint megannyi hasonló – nem publikált – emléket, ezt is elküldtem az érintetteknek. Gondoltam, ezt is elpostázom a Konrád családnak. Azután visszatartott a gondolat, hogy hátha végzetes asszociációkat kelthet bennük. Sajnos bekövetkezett Konrád Györgynek ez a találkozás, barátjával és nemzedéktársával, ma, 2019. szeptember 13-án (pénteken). Csak remélni

tudjuk, hogy jól érzik magukat az égi kávéházban. (Vagy könyvfesztiválon – amelynek földi alkalmán kattant ez a kép.) Konrád Györggyel teljessé vált egy nagy nemzedék elvonulása – egy olyan nemzedéké, amely eszmélkedését a hololokauszt előtt kezdte, s amelynek gyerekként túlélt tapasztalata adta a legtöbb, lényegesebb elbeszélvonalót. A személyiséget, amely meghatározta őket. Konrád György fölkészülése a nagy átváltozásra a nemrég nekünk adott, életével számot vető írásából is kiérezhető. Búcsúzunk tőle – s vele magunktól is –, akik eddig egy nagy nemzedék példája, s ezért védelme alatt éltünk és végeztük intellektuális tennivalóinkat. S most kétségessé vált, hogy amit idáig elvégeztünk, hogyan lesz folytatható nélkülük.